

Priusz és munkavállalás

„Vállalkozó leszek”

A társadalom egyetlen dolgot vár el a börtönbüntetését letöltött bűnelkövetőtől: „térjen jó útra”, vagyis mielőbb illeszkedjen be. Ugyanakkor megnehezíti, sok esetben lehetetlenné teszi ezt a priusz jogintézményével.

Fotó: Németh Dániel

A REMÉNY RABJAI

A börtönbüntetésüket töltők évekig tervezgetik, mit csinálnak, ha kiszabadulnak. Egy részük úgy érzi, tanult a büntetéséből, változtatni szeretne az életén, és nem akar többé visszakerülni. Aztán letelik a büntetés, ám ritka, hogy az elítélt olyan külvilággal találkozik, amire számított. Bár az esetek mintegy felében van hová hazamennie, és szerencsés esetben még várják is, a neheze csak ezután jön - munkát kell találnia. És itt már kevés az akarat, nem feltétlenül segítenek a személyes kapcsolatok. A munkáltató szíriára az a fontos, hogy a lehető legjobb embert kapja a piacról. Ennek érdekében nemcsak az alkalmasságot és a személyiséget vizsgálja, de gyak-

ran erkölcsi bizonyítványt is kér. Megteheti, ugyanis a munka törvénykönyve nem korlátozza az efféle „tesztelést” - a büntetett előélet pedig igen gyakran kizáró ok a felvételnél. Pedig a priusz (lásd kertes írásunkat) nem is a bírósági ítélet része, hanem általános jogszabály erejénél fogva, differenciálatlanul kapcsolódik hozzá. Noha a munkavállaláshoz direkt módon nincs köze, „felhasználása” - az erkölcsi bizonyítvány révén - mégis ehhez köthető.

Jogos elvárások

„Ezek az emberek letöltötték a rájuk kiszabott ítéletet, az erkölcsi bizonyítvány intézménye miatt

azonban kiszorulnak a legális munkaerőpiac túlnyomó részéről, így sem adót, sem társadalombiztosítási járulékot nem fizetnek, ráadásul ez bűnisméltléshez vezethet - szögezi le Mészáros Mercedes, a börtönből szabadultak beilleszkedését segítő Váltó-sáv Alapítvány szakmai vezetője. - Ha másért nem, már ezért el lehetne gondolkodni a felülvizsgálaton, de emellett meggyőződésünk, hogy a mostani gyakorlat diszkriminatív: nincs összhangban sem az Egyenlő Bánásmód Hatósága, sem pedig az esélyegyenlőségi törvény szabályaival.”

A Váltó-sáv Alapítvány tavaly beadványban jelezte fenntartásait, ombudsmani állásfoglalást kérve.

A hivatal az Alkotmánybírósághoz (AB) utalta a kérdést, de tájékoztatásul levelében elmondta, hogy az erkölcsi bizonyítvány vagy annak munkacélú kikérése „nem diszkriminál jogellenesen, és nem ellentétes a közérdekkel”. Az érvelés szerint az adatkérés célja az, hogy az érintett átláthassa személyes adatainak kezelését, és nem az, hogy a munkáltató átvilágítsa az adott személyt. „Az pedig már az aktuális vezető szubjektív értékítéletétől függ, hogy a feddhetetlenség számára mit takar” - írják. „A munkáltató lényegében bármilyen erkölcsi vagy egyéb követelményeknek alávetheti a munkavállalókat, ami nem sérti a személyiségi jogokat, és lényeges tájékoztatást nyújthat a munkaviszony létesítése szempontjából” - fogalmaz az ombudsman.

Két és fél évvel ezelőtt az AB már kimondta: „Ok nélkül hosszabbítja meg az elítéltek és gyanúsítottak büntetését, hogy a bűnügyi nyilvántartásban évekkal a kiszabott ítélet büntetése után is megbélyegezi őket a büntetett előélet”, vagyis alkotmányos jogokat sért, ha a büntetőeljárásba vont emberek adatait esetleges és aránytalan szempontok alapján meghatározott ideig őrzik, és túl sok igénylőnek adják ki. Az AB ezért 2009. júniusi hatállyal megsemmisítette a bűnügyi nyilvántartásról és a hatósági erkölcsi bizonyítványról szóló törvény több passzusát, és alkotmányellenesnek minősített ide kapcsolódó törvény- és rendeletrészeket. A testület úgy ítélte meg, hogy „az adatok megőrzésére megszabott időkeretek esetleges szempontokon alapulnak, és nem kellően differenciáltak az elkövetett bűncselekmény szempontjából”. Az enyhébb tételekre (például megrovás) nézve elmondta: a kiszabott büntetés ilyen típusú meghosszabbítására nincs alkotmányos ok, veszélyeztetni a büntetett előéletű emberek rehabilitációját, társadalomba való visszailleszkedését. Az érvelés megegyezik a civilekével, csak hogy a rehabilitációra amúgy is a legkevésbé esélyes „hosszú ítéletekkel” kapcsolatos eljárás változatlan maradt.

„A bűnisméltés nem túl életszerű abban az esetben, ha valaki például ittasan gázolt, vagy megölte a

feleségét. A mostani helyzet mégis a teljes személyiségre szóló címkét jelent, azt feltételezi, hogy mindenkori potenciális elkövető az illető” - mondja Mészáros Mercedes. Hack Péter jogász, az ELTE Büntető Eljárásjogi Tanszékének adjunktusa szerint viszont az elgondolás nem arra a vélelemre épít, hogy az illető esetleg ugyanolyan bűncselekményt követ el, mint korábban. „Ha áthágta a törvényt bármely területen, akkor nem kizárható, hogy nagyobb valószínűséggel teszi meg ezt máskor is. Bár van törekvés a differenciálásra, tény, hogy a szándékos bűncselekmények esetében a jog nem kategorizál, itt már csak a büntetési tétel mérvadó - mondja Hack, majd hozzáteszi: - Egy cégtulajdonosnak is jogos elvárása, hogy mielőtt felelősséget ad valakinek, tudhasson arról, ha az súlyos szabadságvesztést kapott, legyen bármilyen jellegű az a bizonyos cselekmény.”

Egy, a görög állammal szemben indított per kapcsán az Emberi Jogok Európai Bírósága az Emberi jogok Európai Egyezményének 14. cikkére hivatkozva kimondta, hogy a munkavégzés lehetőségének elvonása egyezményesért lehet. „Az állam oldalán különösen nyomós közérdek igazolása szükséges ahhoz, hogy a magánszektorban végzett munkát korlátoknak vesse alá. Az eredetileg jogos indokok racionalitása az idő múlásával elenyészhet, s ebben az esetben a korlátozás minimálisan aránytalannak minősül. Az állam megsérti a megkülönböztetés nélküli életvezetéshez való jogot, ha objektív és ésszerű indok hiányában korlátozza a foglalkozás gyakorlásához való jogot pusztán azon az alapon, hogy az érintettet korábban bármilyen bűncselekmény elkövetése miatt elítélték.” Az Európa Tanács ajánlása az elítéltek büntügyi nyilvántartásáról és rehabilitálásáról hasonló szellemben foglal állást. A hivatkozott ügyben a katonai szolgálat megtagadása miatt viselt priusznak köszönhetően nem vállalhatott könyvelői állást a panaszos - vélhetően az ilyen ellentmondások feloldására több országban az a gyakorlat, hogy többféle szintű „erkölcsi” létezik, és a munkaadó jellegétől, a megpályázott státusz természetétől függ, kinek milyen mélységű in-

formációt adnak ki. Franciaországban például csak az állami szektorban és csak középvezetői szinttől felfelé kérhető részletes információ.

Mészáros Mercedes szerint a priuszt időtartamának jelentős mértékű csökkentése mellett megoldás volna úgynevezett védett vagy befogadó munkahelyek teremtése, illetve bér- és járuléktámogatás nyújtása az erre nyitott cégeknek. „Ez legalább tiszta képlet volna, szemben az erkölcsi bizonyítvánnyal, amely amúgy sem jelent biztosítékot, hiszen folyamatban lévő ügy nem jelenik meg benne. És fordítva: semmi garancia rá, hogy aki mind ez ideig nem követett el bűncselekményt - vagy nem bukott le -, az a későbbiekben sem teszi.”

József beilleszkedne

„Nagy marha volt, aki kitalálta... Aki kijön a börtönből, és tényleg azt mondja, hogy elég volt, megpróbálok megélni, annak esélye sincs. Ördögi kör.” József több mint tíz évet ült (van a történetben pénz, pénzintézet, emberi sérülés nincs), egy éve szabadult. Azóta naponta jár állást keresni, nem sok sikerrel. „Huszonegy éves koromból targoncás voltam, a börtönben is targoncáztam. Úgyhogy amikor kijöttem, úgy képzeltem, ugyanebben a munkában fogok elhelyezkedni, szeretem, és sosem volt rám panasz. De mindenhol kérték az erkölcsit. A múltkor már majdnem sikerült, voltam próbanapon, az iskolai papírok, jogosítvány megvoltak, kellettem volna. Rákérdeztek az erkölcsire, hogy beszerzés alatt van-e, bólogattam. Mondták, nem baj, másnap kezdhetek, a papír meg majd megérkezik. Sosem

mentem vissza. Próbálkoztam mással is, elmentem volna éjjeliőrnek vagy mosogatóra, szinte bármit elvállalnék, de nem megy. Amúgy is a fiatalokat keresik, negyven felett mintha nem is léteznél. Azelőtt mindig dolgoztam, de sokszor nem jelentettek be. Húsz évem van, mégse lesz nyugdíjam, még ha holnap felvennének, akkor se. Pedig az az alap, hogy legalább dolgozhass. Csak dolgozni szeretnék, semmi mást.”

Magyarországon még nem történt átfogó utánpótlásos kutatás, amely meg tudná mutatni, mi történik az elkövetővel évek múlva, vagyis mennyire hatékony a visszaállítás. A bűnmegelőzési kérdések vélhetően előnyt élveztek, bár Barabás Tünde, a Kriminológiai Intézet főmunkatársa úgy véli, a reintegráció is a prevenció eszköze. „Nemcsak az első büntényt kell megelőzni, hanem a bűnismétlést is - mondja. - Ráadásul arra jobban fel lehet készülni, hiszen míg az összetársadalmi prevenció ismeretlen masszára irányul, addig a szabadultaknál megfoghatóbb a dolog. Ez egy veszélyeztetett állapot: ha ugyanabba vagy rosszabb helyzetbe kerülnek vissza ezek az emberek, mint amilyenből bevonultak, újra elkövetővé válhatnak. Ennek a javításába érdemes volna energiát fektetni, érezhető haszna lehetne.”

A büntügyi statisztikák szerint az elkövetők körülbelül harmada a visszaeső. Barabás Tünde szerint ebben a munkahelyi elhelyezkedés másodlagos, a legfontosabb, hogy van-e hová szabadulni, mennyire támogatja a család: ez motiválja ugyanis a munkakeresést. Némely börtönben vannak kísérleti progra-

mok a kinti kapcsolatok erősítésére: családi csoportbeszélgetéseket, közös tervezést tartanak, a szociális munkás esetenként felveszi a kapcsolatot a fogadó településsel is. Mindenfajta „átjárás” hasznos lehet, van, ahol a környéken lakók mennek el bent programra, másutt az elítéltek jótékonykodnak parkfelújításon, vagy fogyatékkal élőket látogatnak - e kezdeményezések tapasztalatai biztatóak.

„Amikor börtönökben interjúzunk, és megkérdezzük a bent lévőket, hogy mik a terveik, nagyon jellemző válasz az, hogy vállalkozó leszek» - mondja Barabás Tünde. - Csakhogy ez legfeljebb azt jelenti, hogy az illető fel tudja mérni, nem számíthat másra, és ebbe a gondolatba menekül. Elsődleges lenne, hogy ezek az emberek valóban hasznosítható képzést kapjanak bent, bár az is igaz, hogy a mostani gazdasági helyzetben nem várható el, hogy az állam az elítéltek számára teremtsen új munkahelyeket, hiszen általánosan is nagy a munkanélküliség. A munkáltatókat azonban lehetne inspirálni, nem azért, hogy előnyben részesítsenek bárkit, hanem hogy adják meg az egyenlő esélyt.”

„Megleپőđött, hogy felvettük”

Hosszas keresés után találtunk olyan munkaadót, akivel nem csak az elméletről tudunk beszélgetni. M. Péter kertépitő magánvállalkozóként kétszer is felvett börtönből szabadultat. Nem fest rózsaszín képet, de mint mondja, érdekes és tanulságos időszak volt.

„Nem tudom, miért vállaltam, gondoltam, próbáljuk meg. Az első egy fiatal srác volt. Egyszerűen csak bejelentkezett, nem tudtam, mi volt vele. Aztán három nap után azt mondta: „Rendes voltál hozzá, úgyhogy elmondom, hogy nemrég szabadultam.” Ki akart szabadulni abból a körből, még a kapcsolattartója telefonszámát is megadta. Azt mesélte, ha korábban kapott is munkát, kihasználták, hogy ült, kevesebbet fizetnek neki, nem jelentették be. Már vagy pár hónapja dolgozott nálam, amikor elhatározta, hogy leérettségizik, kérdezte, segítenék-e neki ebben. Segítettem, persze, sokszor

PRIUSZ

Priusznak mondja a köznyelv a bűncselekmény elkövetőjének a büntetési tételhez jogszabályilag fűződő, azon túlnyúló kapcsolt hátrányát, lényege, hogy az egykori elítél mint büntetett szerepel a büntügyi nyilvántartásban, és ezt meghatározott időtartamig feltüntetik a hatósági erkölcsi bizonyítványában.

A bűncselekmény súlyától függően három, öt vagy tíz év az a periódus, ami után az illető mentesülhet e „halmazati büntetés” alól. „Priuszt” szándékos bűncselekményt elkövetők kapnak: aki egy évet ül, az további háromig „nem tiszta”, aki egy és öt év közötti letöltendőt kapott, az további öt évig, öt év feletti elzárás után pedig tíz évig tart a priuszt - visszaesőként a priuszt is halmozódik az összes ítéletnek megfelelően.

elengedtem. Aztán emiatt kezdett rapszodikus lenni a munkája. Egy ideig türelmes voltam, de aztán el kellett válnunk egymástól. Amíg az ember nem zárja le a múltját, nem fog tudni lépni, nála is visszajöttek a régi ismerősök... de azóta hallottam, csak leérettégizett az a büdös kölyök! A másik mélyvíz volt, egy negyvenéves cigányember. Azzal kezdte, hogy nem dolgozott soha, viszont ült tizenkét évet. Na, akkor azért nyeltem egyet. Azt mondta, elege lett, tisztességes életet akar. Sokat tanultam tőle, megmondom őszintén. Egyszer azt mondta, nem érti, hogy az emberek a villamoson miért ilyen szomorúak. Nem örülnek, hogy kint vannak, és süt a nap? Ő az alapoknál kezdte. Meg kellett például szoknia, hogy esténként fel kell kelnie lekapcsolni a villanyt, mert nem alszik el magától. Meglepődtem, amikor azt kérte, segítsék neki azzal, hogy nem adom oda a fizetését, hanem beosztom neki. A munkában nem volt könnyű vele. Nagy igyekezettel pontosan végrehajtotta az utasításokat, de ha valami változott, nem tudott kombinálni, mindig szüksége volt egyértelmű irányításra. Egyszer még kiabáltam is vele, azt mondta, »hát, főnök, ha valaki így beszélt volna velem nyolc éve, már nem élne...«. Sokat lelkiztünk, és ez furcsa volt. Mindig mondtam neki, legyél túl azon, hogy kint vagy, próbáld meg, és akkor én segítek. Egy kérésem van, ne tűnj el, ha nem bírod, szóljál. És végül tényleg sok volt ez neki, amit nem is csodálok. Szólt, hogy kilép. Nálam nyolcvanezerre volt bejelentve, másnap többmillió autóval hozták őt a papírjaiért. Bedobta mindet a kukába. Talán naiv voltam... Lehet, hogy túl sok szabadságot kaptak. Meglepődtek, hogy segíteni akarok, megbeszélni velük a dolgaikat. Talán szigorúbbnak kellett volna lennem, hiszen addig kemény kontroll alatt éltek. Nagyobb erőfeszítés ez nekik, mint gondolnánk. Erről az oldalról nem is látjuk, mennyire."

Egy céges atitüdöket vizsgáló interjúsorozatból kiderül: igen változó, hogy a munkaerő-felvétellel foglalkozó vezetők, munkatársak mennyire rugalmasak. Sokan nem zárkóznának el a kísérletezéstől, és elvi szinten azt mondják, eseten-

ELÉVÜLT

Zoltán tizenegyszer állt bíróság előtt. Rablás, verekedés, súlyos testi sértés... 10 év n hónapot töltött fegyházban. Ma szociológusként területfejlesztéssel foglalkozik főállásban. Nem volt egyszerű idáig jutni, közben sokszor érezte úgy, hogy a társadalomnak „kényelmesebb” a régi énje.

„Rendes ember akartam lenni, kimenni, dolgozni. Még bent elkezdtem tanulni, és felépíteni az új életemet. Csak hogy mindenki azzal jött, hogy minek akarok tanulni. Az örök, hogy minek nekem öt könyv egyszerre a könyvtárból, biztos szöknöm akarok. A társak, hogy na mi van, okosabbnak képzeld magad... Nem nagyon volt tankönyv, ezért cégeknek írtam, hogy bent vagyok, szeretnék megváltozni, küldjenek tankönyveket, cserébe a szabadulásom után levisz-gázom, és dolgozom nekik. Vagy százötven cégnek írtam, egy válaszolt. Egy könyvelő cég vezérgazgató-helyettese. Nagyon rendes volt, küldött könyveket, de mondta, hogy mindenképp kell hozzá az érettségi. Kérvényeztem, hogy valahogy elkezdhessem a gimnáziumot, de azt mondták, akkor lehet, ha már csak három-négy évem van hátra. Később viszont azzal utasítottak el, hogy már nincs elég időm. Mentem a nevelőhöz, akinek az lenne a dolga, hogy segítsen, de semmi. Írtam az Országos Parancsnokságnak, hogyan lehetne ezt megoldani. Egy alezredes mondta, hogy egyetért velem, de a rendszernek vannak nehézségei, és ő nem dönthet másként, mint az intézményigazgató. Végül ez az alezredes adott egy címet. Azt mondtam, na jó, ez az utolsó, ezt még megpróbálom, ha nem sikerül, szarok az egészbe, kimegyek, és gyilkolni fogok. Annyira elegendem volt abból, hogy én változni akarok, de nem segít senki. Ez az utolsó, ez jött össze. Bejöttem, meghallgattak, felvettek, onnantól elkezdtem tanulni, és majdnem végig ötössel érettségiztem.

Beiratkoztam egy vendéglátó-ipari iskolába, cukrászoknak. A gondok akkor kezdődtek, amikor gyakorlati helyet kellett keresni, egy hetem volt rá. Nem tudtam, mit mondjak majd, hogy magyarázom meg, hogy vén fejjel mit keresek a húszéves tanuló kö-

ként, az elkövetett cselekmény ismeretében hajlandók lennének mérlegelni, ám a vezetés vagy a munkatársak vélt vagy valós aggályaira számítva inkább elvetik a gondolatot - sok esetben nincsenek is abban a helyzetben, hogy elterjének a papírformától. Még akkor sem, ha nincs efféle deklarált szűrési szempont a vállalatnál. A válaszadók szerint elsősorban a képességek számítanak, de az is természetes, hogy a „tisztá múltú” jelentkező élvez előnyt. Más elbírálás csak akkor képzelhető el, ha a

priuszos kiemelkedik a mezőnyből, ami persze nem túl életszerű. Arról, hogy a priusos akár előny is lehet, csupán néhány magánvélemény tanúskodik: az állami támogatások, adókedvezmények mellett a „hálafaktort” emelik ki: egy hátrányos helyzetű jelentkezőből odaadóbb, lojálisabb, hűségesebb kolléga válhat. Ahogy az egyik válaszadó fogalmazott: „Esetenként sokkal lelkesebbek és jobban akarnak dolgozni, ez persze nem mindenkire igaz. De azt például többször tapasztaltuk, hogy egy roma munka-

vállaló maga is meglepődik azon, hogy felvettük."

Az interjúk során többen is megfogalmazták, hogy ha valaki beilleszkedett és jól dolgozik, valószínűleg senkit sem érdekel, mit csinált korábban, sőt egyesek szerint egy őszinte, feltáró beszélgetés többet jelenthet, mint a kozmetikázott önéletrajzok. „Ha valaki már ott tart a feldolgozásban, hogy esélyes nálunk egy állásra, vagyis bekerült az első körbe, akkor nem gondolom, hogy egyéb szempontokkal kellene foglalkoznunk, hiszen ez az

első igazi mutatója annak, hogy megtörtént nála a váltás."

Mindezek ellenére a Váltó-sáv Alapítvány munkatársai a mindennapi gyakorlatban azt tapasztalják, hogy szinte lehetetlen elhelyezni egy börtönviselt embert. „Hát, nem azzal kezdjük, hogy bűnözőket szeretnénk munkába állítani - mondja Mészáros Mercedes -, inkább csak keressük a párbeszéd le-

hetőségét, és azon vagyunk, hogy a HR-osztályokon dolgozók és egyéb döntéshozók megismerjék őket közelebbről - talán ez az egy dolog lehet hatásos. Amúgy szinte mindenhova kell erkölcsi, talán csak a segédmunkákhoz nem. Pedig sokszor formálisnak tűnik, eszükbe se jut az egész procedura alatt, csak akkor derül ki, hogy hiányzik, mikor már kezdenék a munkát. Van,

ahol csak próbaidő alatt kell bemutatni - ez egy kis egérút, hátha az emberünknek sikerül addigra megszerettetnie magát." Az alapítvány munkatársai azt tanácsolják, hogy a telefonban semmiképp ne kérdezzenek rá, hogy kell-e erkölcsi, igyekezzenek eljutni a találkozóiig. Hogy aztán ott beszél-e a múltjáról a kliens, az már egyéntől függ - megvan a kockázata, de le-

INTERJÚ

het pozitívuma is, ha értékelik az őszinteséget. Persze vannak, akik éveket sikerrel hallgatják el a múltat, az viszont egyáltalán nem jellemző, hogy erkölcsi bizonyítványt hamisítanak. Mészáros Mercedes szerint ha valaki elhatározta, hogy megváltozik, az azt is jelenti, hogy nem lóg a buszon. „Kicsit bűnözni nem lehet."

Kern pf Zita